

2.2.1. SZABADSÁG – KÉNYSZERŰSÉG

Úgy hittem gyermekkoromban, hogy közönyös, rideg apám van, aki csakis magával törődik, mindig csak a szórakozásaira, kedvteléseire gondol, egyébre nem. Alig emlékezem másként reá (kivált az első időkből), mint vadászatra-halászatra indulóban, onnét hazatérőben, vagy délutánonként az elsötétített hátsó szobában, a heverőn, amint hátrafesztett, majd hogyanem kitörött nyakkal alussza ki előző napi éjszakázását. Alacsony, törekeny emberke volt, fehér bőré, vékony csontozatú; éppen csak a lábizmát (a vádliját) fejlesztette ki rendkívüli módon az örökös tekergés erdőn-mezőn. Mint valami lenyúzott békacomb, olyan volt az én csavargó édesapám lába szára, azzal a kidomborodó, tejfehér izomköteggel, amely életmódjáról árulkodott. Jutott is neki egyébre figyelme, mint a szenvedélyeire – bánta is ő a fiát!

Ez azonban mégsem lehetett így. Hiszen ahogy most visszaemlékszem, számtalanszor vitt magával halászni-vadászni; minderre engem is ő kaptott rá; igenis törődött a fiával, igenis szeretett a maga módján: azt osztotta meg velem, ami neki a legkedvesebb volt.

Történt egyszer – úgy hat-hét éves lehettem –, hogy ismét elvitt magával vadászni. Mi nagyon szegények voltunk (nemrég, édesanyám halála után, átnéztem a háztartási könyvét; soha, egyetlen hónapban sem bizonyult elegendőnek apám fizetése) –, de úgy látszik, nem minden vadász volt Tordán épp ilyen szegény. Akadt közöttük módosabb ember, némelyik már kocsit is tartott; egy ilyen autós vadász kolléga vitt most magával minket.

Torda és Kolozsvár között van egy falu – Mikes –, oda mentünk. Azt hiszem, akkor utaztam először személyautón; roppant büszke voltam magamra; nagyon élveztem. Félóra múltán letértünk balra az országútról, s egy hitvány, meredek, ráadásul számráhatás mezei úton kaptattunk ki az erdő széléig.

Őzre vadásztunk legtöbbször; télen rókára, nyúlra, nyáron meg őzre. Ki győzné elbeszélni egy őzles minden fortélyát, varázsát: a derekas tölgyest, a frissen sarjadó, margarétaborított vágatokat, a nap lenyugvását, madarak elcsitulását, majd a szép botorkálást hazafelé a jó szagú estben, szembecsapkodó ágak között?!

Szinte kedvem volna nekilátni s tényleg leírni, milyen is „úgy igazában” az özles, ahogy Tolsztoj leírta, milyen a sárszalonkázás vagy a farkasvadászat.

Most azonban nem ez a dolgom. Hanem annak a lidércnyomásos élménynek az elbeszélése, amiben részem volt akkor, hazafelé menet, az eredménytelen özles után. Mire leshelyünkről az erdőszélen várakozó autóhoz értünk, jócskán beesteledett, ráadásul beborult, úgyhogy csorgó esőben, szuroksötétben döcögtünk-csúszkáltunk lefelé autónkon a számárhátas mezei úton. Alighogy elindultunk, jókora pirostarka borjú jelent meg a fényszórók sugárcúpjában. Keresztben állt, a dülőút teljes szélességét eltorlaszolta, s fejét felénk fordítva, merően, tanácstalanul nézett a közelgő reflektorokba – szeme szivárványosan tükrözte vissza a fényt.

Rádudáltunk, mire megugrott, s rémülten menekült el, de nem ám oldalvást, ahogy reméltük, hanem egyenest lefelé, végig az úton.

*Inalt szegény; a fellazult
Sarat fenéig felkavarta.
Görbén hullámozott háta, és
Ormótlan illegett a farka.*

*Rohant, s nem tért ki semmiképp.
Ott járt, ahol a lámpafény járt.
De visszanezett olykor, és
Szeme rémülten foszforeszkált.*

*Ha lassítottunk – lassított.
Ha rátörtünk – vágtaiba görbült...*

És így tovább... jó két-három kilométert loholt előttünk; végül csak úgy rángott horpasza a kimerültségtől. Lekergettük az országútig, a faluig; sehogy sem sikerült megelőznünk, pedig valamelyik vadásztárs egy ízben még ki is szállt az autóból, az ömlő esőben, hogy félreterelje.

Akkor, gyermekfővel, érthetetlennek találtam a borjú makacságát, irracionális ragaszkodását az úthoz (ugyanahhoz, amelyen

rátört és nyomába szegődött a veszedelem), holott olyan egyszerű lett volna kitörnie a sugárnyalázból, s eltűnnie oldalt, a feketeségben! Csakhogy éppen ez volt számára lehetetlen. Mintha megbabonázták volna, úgy rohant előttünk, mindig az úton, mindig közvetlenül a kocsni orra előtt, szélvédőnket is folyvást telefröcskölve vágta felvert sarával. Ez a két-három kilométernyi út, amelyet a borjat üldöző autóban töltöttem el Mikesen, gyermekkorom egyik mély és nyomasztó élménye lett, részemé vált, mondhatni betokosodott tudatomba.

*

Sok év múltán, első eszmélkedésem idején kezdtem én valamit sejteni arról, hogy az élők, emberek és állatok (egyáltalán a dolgok) nem kedvük szerint léteznek-élnek, semmit sem tesznek szabad akaratukból: a világ egészében is, részeiben is determinált. Ez körülbelül egyértelmű azzal, hogy szükségszerűség érvényesül benne. Kényszerpályán mozog minden, ami mozog – ez a belátás fogant meg bennem mindjárt eszmélkedésem elején.

Mi határozza meg a kényszerűséget? Hát először is a valóságban adott lehetőségek. Hiába indul meg keresztben a mezőn egy vonat vagy autó, nem tud ott végighaladni; mozgása pályához (úthoz, vasúthoz) kötött. A Sartre-féle vulgäregzisztencializmus alapeszméje, hogy bármilyen vonatkozásban szabadon választhatunk: önáltatás és illúzió. Mert hogy melyik pályát választja a jármű, az a természettől függ, mondhatni a szerkezetétől – nem állhat rá olyan pályára, amely alkatától idegen. Pontosan így van az emberrel is. Cselekvésének lehetőségei (a kínálkozó alternatívák) a valóságban objektíven adóttak, azok közül kell választania. De az, hogy melyik alternatívát választja, éppoly szükségszerűen függ múltjától, alkatától, kultúrájától, egész mivoltától, mint a vonat vagy autó útválasztása. Szabadnak lenni annyi, mint engedelmessé válni egyrészt az odakint érvényesülő, másrészt a bennünk lakozó szükségszerűségnek. A szabadság a rabság fedőneve.

Minden, ami él, azon a pályán mozog, amely megfelel természetének. Mihelyt pedig olyan helyzet alakul ki, hogy ketten egyazon pályán mozognak, szükségképp kialakul az üldöztetés. Úgy látszik, világtörvény ez. Folyvást veszedelemben élünk, foly-

vást üldözők vagy üldözöttek vagyunk – sőt egyszerre üldözők és üldözöttek –, aminek feltétele és magyarázata, ismétlem, az azonos pálya. Milyen könnyű volna, ha letérhetnénk oldalt, az alaktalan feketeségbe! Nem tehetjük meg: ott kell haladnunk, ahol ezt mivoltunk meghatározza; ezért üldözzük egymást, még ha nem is akarjuk, ezért vállalunk akarva-akaratlanul üldöztetést.

*

És akkor, eszmélkedésemnek ezen a pontján, egyszerre csak eszembe jutott betokosodott, régi élményem, a borjú. Micsoda talányos helyzet, csakugyan! Jól van, az autó csakis az úton haladhatott, ez nyilvánvaló: ez a pálya felelt meg a szerkezetének. De hát a borjú! Ő „szerkezete” szerint bízvást kitérhetett volna, mégsem tette. Miért? Mert csakis arrafelé mert menekülni, amerre látott, amerre érzékelhető volt számára a világ; úgy is mondhatnám: őt a reflektor fénye orientálta. Így kerültek közös pályára, s alakult ki az üldöztetés. A borjú egyszerűen biztonságát kereste a reflektorfényben. Hogyan vált üldözötté? Nos, éppen a biztonság bűvöletében. Biztonságunkat keresve, úgy látszik, még nagyobb bajba jutunk.

Megálljunk csak, hiszen itt képszerűen jelenik meg valami elvont; itt működés közben leshető meg a törvény; valami roppant fontosat modellál ez az eset! Megálljunk csak, hiszen itt kép találkozik gondolattal, sőt gondolatot hordoz a kép – ebből kihozható valami! Neki is láttam, s azon melegében megírtam a verset – de már írás közben éreztem, ez még mindig nem a teljes igazság, nem végleges így a dolog. Mert igaz ugyan, hogy a borjú menekülését maga az üldöző (a reflektor fénye) orientálta, de az, hogy elfogadta az orientálást, hogy semmi áron nem volt hajlandó kitérni az ismeretlenbe, a bizonytalanba, ez mégiscsak a „szerkezetéből” következett. Van az élőknek egy alkatukon túlmenő, mélyebb, titkosabb, genetikusan örökölt természete – az működött itt. A borjú legmélyebb mivoltánál, belső lehetőségeinél fogva, mondhatni önként üldöztette magát. A borjú magát üldözte, kényszerpályánk saját magunkból (természetünkéből) fakad; ha üldöznek minket, azért csakis mi magunk vagyunk felelősek. Így aztán meg is toldottam a verset; Baudelaire szellemében, Stefan

George szellemében toldottam meg, mégpedig úgy, hogy ne csak az üldözés és üldöztetés egyneműsége (egybeesése) derüljön ki belőle, ne csak az, hogy mindnyájan egyszerre üldözők és üldözöttek vagyunk, hanem az előbb említett végső felismerés is: vég-eredményben mi magunk üldözzük magunkat.

*Mert úgy érzem (merő bolondság,
Jobb lesz talán, ha hallgatók) –,
Úgy érzem, én vagyok a borjú,
S az autó is én vagyok.*

A vers: felismerés. Semmi sem érdemli meg a vers nevet, ami egyébből fakad, mint felismerésből.

A vers: világmodell. Semmi sem méltó a költészet névre, ami nem a világ szerkezetét modellálja.

A vers fogantatása: az a pillanat, amikor valamelyik közömbös tárgyban megpillantjuk az emberi sorsot.

Így véltem ezt akkor, réges-rég, 1959-ben, amikor *Gépkocsin* című versemet írtam. A vers nem kerekedett ki igazán jól; ahogy most látom, kissé hanyaggá sikeredett. Azóta viszont benőtt már a fejem lágya, rengeteg másfajta (kultúrtörténeti) felismerésre jutottam, s abba is hagytam a versek gyártását. Azt szoktam mondani: minek abból még egyet csinálni, amiből három (vagy kétszáz) már megvan. Nem hiszek többé a versben.